

# یه که مین دهستوری ههریعی کوردستان له نیوان کاتیبوون و سه قامگیربووندا

شیلان رۆوف لطف<sup>1</sup>

کۆلیچی یاسا، زانکۆی سلێمانی، ههریعی کوردستان، عێراق

## پوخته

دهستور ئامرازیکه بۆ سه قامگیربوونی دهسه لاته کان و دامه زراوه کان له دهوله تدا له رینگه ی سنورکیشان بۆ شیواوتی و تایه تهنه ندیتیه کانیا، وه یارمه تی دهسه لاته کان دهدات، که ئاگایی ته وایان هه بیته سه باره ت به و سنورانه ههر له سه ره تاوه بهر له وه ی ههر هه نگاوێک بنین. به هۆی ئەم سه قامگیری و جیگیریه وه که دهستور ده بیه خشیت به دهسه لاته کان و دامه زراوه دهستوریه کانی دهوله ت، سه قامگیری و جیگیری بالده کیشیت به سه ره ته وای کومه لگادا به که سه ایه تیه سه روشتی و مه عنه ویه کانیه وه هه تا ئەو کاته ی دهستوره که کۆکه ره وه ی باوه ر و بهرکردنه وه و بۆچونی زۆرینه ی کومه لگا بیته و گوزارشتی راسته قینه یان لیبکات. ههر بۆیه دهستور بۆ ماوه یه کی نادیاریکراو داده نریت، به لکو ده توانین بلین بۆ ماوه یه کی درێژ داده نریت، به لام هه ندیک کات رهنگه ئەو دهوله ته ی ده په ویت دهستور دابنیت له بارودۆخیک ناسه قامگیردا بیته، ئەم بارودۆخه ش له لای دهسه لاتی دامه زرینه ی دهستور به هۆکاریکه ی به جی (مه عقول) دابنیت بۆ به سه تته وه و پیاده کردنی دهسه لات له سه ایه ی ئەو دهستوره به کاتیکه وه، جا ئەو کاته دیاریکراو بیته به شیوه یه کی ورد، یان به وردی دیارینه کرایت، دوا ی کۆتایه اتی ئەو کاته پیاده کردنی دهسه لاتیش له سه ایه ی ئەو دهستوره کاتیبه دا کۆتایه یی به یتریت.

کلیلی وشه کان: دهستور، دهستوری کاتی، ههریعی کوردستان، سه قامگیری، ئارای

## 1. پێشه کی

دهستور به هۆکاریکه ی به جی دابنیت بۆ به سه تته وه ی پیاده کردنی دهسه لات له سه ایه ی ئەو دهستوره دا به کاتیکه وه، جا ئەو کاته دیاریکراو بیته به شیوه یه کی ورد یان به وردی دیارینه کرایت، دوا ی کۆتایه اتی ئەو کاته پیاده کردنی دهسه لاتیش له سه ایه ی ئەو دهستوره کاتیبه دا کۆتایه یی به یتریت.

له بهرته وه ی ههریعی کوردستان - عێراق هه تا ئیستا خوه نی دهستور نیه، وه له لای پارتیه پامیاریه کان و پیکهاته کانی کومه لگای کوردستان و هاو لاتیان کۆده نگیه که هه به (نه گه ره برینه که دروست بیته) سه باره ت به وه ی پیوسته ههریعی کوردستان بیته خوه نی دهستور، تا بیته جیاکه ره وه یه که له بهرده م دهسه لاته کان و دامه زراوه کاندایا که به کرداره کی (فعلی) بوونیا ن هه به له هه ریدما، بۆیه وایده بینین که پیوسته خوه نی له پروانگه ی به سه تته وه ی به کاته وه یان نه به سه تته وه ی به کاته وه، له م لیکۆئینه وه یه دا هه ولده دهن وه لامی پرسیارگه لیکه ی په یوه ندیدار به بابقه به سه تته وه ی دهستور به کاته وه یان نه به سه تته وه ی به کاته وه به یه وه، له گه رتین ئەو پرسیارانه ش ئایا واقعی ههریعی کوردستان یارمه تیدره بۆ دانانی دهستوریکه ی سه قامگیر، یاخود ئەوه ی نازه ند ده کرایت به دهستوری هه میشه یی، وه کو یه که مین دهستور له پاش پیاده کردنی دهسه لات به شیوه یه کی کرداره کی بۆ ماوه ی نیه کی سێ دهیه؟ یاخود ئەم واقعیه واده خوازیت و پیوستی ده کات که دانانی یه که مین دهستور بۆ ماوه یه کی کاتی و دیاریکراو بیته؟ وه ئایا ئاسته نکه کان چین، له رابردوو وه له ئیستادا، له بهرده م له دایک بوونی یه که مین ئەزمونی دهستوری له ههریعی کوردستاندا؟

دهستور ئامرازیکه بۆ سه قامگیربوونی دهسه لاته کان و دامه زراوه کان له دهوله تدا له رینگه ی سنورکیشان بۆ شیواوتی و تایه تهنه ندیتیه کانیا، وه یارمه تی دهسه لاته کان دهدات که ئاگایی ته وایان هه بیته سه باره ت به و سنورانه ههر له سه ره تاوه و بهرله وه ی ههر هه نگاوێک بنین. به هۆی ئەم سه قامگیری و جیگیریه وه که دهستور ده بیه خشیت به دهسه لاته کان و دامه زراوه دهستوریه کانی دهوله ت، سه قامگیری و جیگیری بالده کیشیت به سه ره ته وای کومه لگادا، به که سه ایه تیه سه روشتی و مه عنه ویه کانیه وه، هه تا ئەو کاته ی دهستوره که کۆکه ره وه ی باوه ر و بهرکردنه وه و بۆچونی زۆرینه ی کومه لگا بیته و گوزارشتی راسته قینه یان لیبکات.

ههر بۆیه دهستور بۆ ماوه یه کی نادیاریکراو داده نریت، یان ده توانین بلین بۆ ماوه یه کی درێژ داده نریت، به لام هه ندیک کات رهنگه ئەو دهوله ته ی ده په ویت دهستور دابنیت له بارودۆخیک ناسه قامگیردا بیته، ئەم بارودۆخه ش له لای دهسه لاتی دامه زرینه ی

دوه مین کۆنفرانسی زانستی ئیودهولته تی به شی قانون، فاکه لته ی زانستی مرۆفایه تی و کومه لایه تیه کان.

زانکۆی کویه له ژیر ناوینشان: بهروه دهستوریکی هاوچهرخ بۆ کوردستان - عێراق © 2019

28-27 نثرینی دوه م 2019

ئهمه یلی تۆزه ی یه که م: [shilan.raoof@yahoo.com](mailto:shilan.raoof@yahoo.com)

ماقی له بهرکردنه وه و بلاوکردنه وه © 2019 ناوی تۆزه ران: م. ی. شیلان رۆوف لطف

كەۋاتە، دەگۈنچىت بىلەن دەستور ئامبارىگە بۇ سەقامگىر بونى دەسلەپتە كەلگەن ۋە دامەزراۋەكەن لەدەۋلەتدا لەرىگە سىنور كىشىن بۇ شىۋوتى تايىمەندىتە كەلگەن، ۋە يەرمەتى دەسلەپتە كەلگەن دەدات ئاگى تەۋاۋىيان ھەيىت سەبارەت ھە سىنورانە ھەر لەسەرە تاۋە ۋە لەر ھەنگاۋىك بىلەن. بەھۋى ئەم سەقامگىرى ۋە جىگىرە ۋە كەدەستور دەيىخىشىت بە دەسلەپتە كەلگەن ۋە دامەزراۋە دەستور بە كەنى دەۋلەت، سەقامگىرى ۋە جىگىرى بەلدە كىشىت بەسەر تەۋاۋى كۆمەلگادا، بەكە ساپە تىيە سىروشى ۋە مەنەۋىيە كەنەۋە، ھەتا ئەۋ كەنى دەستور بە كۆكەرەۋى باۋەر ۋە پىر كەنەۋە ۋە بۇجۇنى زۆرىنە كۆمەلگە يىت ۋە گوزارشتى راستەقىنەيان لىيىكات، ۋە ھەر ھە بەكە مەن ۋە گىرگىر تەن بەلگە نامە دادەنرەت لەناۋ دەۋلەتدا بۇ دەستە بەر كەن ۋە پاراستى ماف ۋە ئازادىيە كەنى ھاۋلاتىيان.

ھەر لەم سۆنگە يەشەۋە دەستور بۇ ماۋەيەكى نادىر پىراۋ دادەنرەت، بەلكو دەتۋان بىلەن بۇ ماۋەيەكى درىژ دادەنرەت، چۈنكە دەستور (دەسلەپتە دامەزرىنەر) دەسلەپتە كەلگەن (دەسلەپتە دامەزرىنەر ۋە كەن) دادەنرەت يىت ۋە پاش تىيە راندنى قۇناغى دامەزرىنەيان لەرىگە دىر پىر كەنى تايىمەندىتى ۋە شىۋوتى ۋە تەركە كەنەۋە سەقامگىرىيان يىدە بەخىشىت، بەمەش دەستور سەقامگىرى بەخىشىتە تەۋاۋى كۆمەلگە، چۈنكە ھەر ھەكە چۈن دەسلەپتە كەلگەن خۇيان بە تايىمەندىتى ۋە تەركە كەنى خۇيان ئاشنا دەن، ئاۋەھاش ھاۋلاتىيان بە تايىمەندىتى ۋە تەركە سەر جەمى دەسلەپتە كەلگەن ئاشنا دەيىت، ئەمەش ۋە دەكات مەلەلنى لەئىۋان خۇدى دەسلەپتە كەلگەن خۇياندا سىنوردار يىت، بە تايىمەش ئەگەر رىساكەنى دەستور بە تەۋاۋى روۋ ۋە ئاشكرا ۋە گىشىگرىن، ئەمە لەلەيەك ۋە لەلەيەك تىرەشەۋە مەلەلنى لەئىۋان ھاۋلاتىيان ۋە دەسلەپتە كەلگەن ناھىلىت يان لەنى كەم سىنوردارى دەكات، چۈنكە سەرەپراي ئەۋەي لەرىگە دەستور ھاۋلاتىيان بە ماف ۋە ئازادىيە كەنى خۇيان ئاشنادەن، ئاگادارىشەن بە تايىمەندىتى ۋە تەركە ھەر بەكە لەدەسلەپتە كەلگەن كەدەستور دىر پىر كەنەۋە بۇيان ھەر ھە بە تىگە يىشىنەن دەيىت بۇ كار ۋە چالاكى ۋە ھەنگاۋە كەنەۋە، ئەم سەقامگىرىش بە چەند بار كەنەۋە يىدە كەندى دەسلەپتە كەلگەن دەستور بەدە دىتە كەپەۋە، بەلام ھەندىك كات رەنگە ئەۋ دەۋلەتەي دەپەيىت دەستور دابىت لەبار ۋە خۇيىكى ناسەقامگىردا يىت، ئەم بار ۋە خۇش لەلەي دەسلەپتە كەلگەن دامەزرىنەرى دەستور بە ھۆكۈرىكى بەجى دابىرەت بۇ بەستەۋە يىدە كەندى دەسلەپتە كەلگەن لەسايە ئەۋ دەستوردا بە كەنەۋە، جا ئەۋ كەنە دىر پىراۋ يىت بەشىۋەيەكى ورد يان بەوردى دىر پىر كەنەۋە، دىۋا كۆتايەتتى ئەۋ كەنە يىدە كەندى دەسلەپتە كەلگەن لەسايە ئەۋ دەستور كەنەۋە كۆتايىدەت.

كەۋاتە دەستور كەن لەروانگەي ماۋەي كارىپىر كەنەۋە ياخۇد لەروانگەي ماۋەي يىدە كەندى دەسلەپتە كەلگەن لەسايە ياندا دابەش دەن بۇ دوو جۇر<sup>(1)</sup>، ئەۋانەش:

1) دەستور سەقامگىرەكەن (ھەمەيشەيەكەن)

2) دەستور كەنەۋەكەن

بەپىۋىستى دەزەين تىشىكىن بەخىنە سەر ۋە ئاتى دەستور سەقامگىر (ھەمەيشەيە) ۋە دەستور كەنى ۋە جىنەيان، ھەر ھە بە ھەلەدەن لەخوارەۋە كۆرتە باسىكىيان لەبارەۋە بەكەن:

1) دەستور سەقامگىرەكەن (ھەمەيشەيەكەن):

ئەۋ جۇرە دەستور نازەند دەكرەت بە "ھەمەيشەيە" كە كەنەۋە دىر پىراۋ دەستىشان نەكەدوۋە بۇ كارىپىر كەندى (لطيف، 1975، 210).

ئامانجان لەم لىكۆلنەۋەيە ئەۋەيە رىگاچەرى ۋە پىۋىست بەخىنەۋە ۋە لەپىناۋ تىيە راندنى ئەم قۇناغەي ھەرىكى كوردستانى تىادا دەزى، ھەر لەدروست بوون ۋە ھاتەنە كەپەي پەر لەمان ۋە ھۆكۈمەتى ھەر نەۋە لەسالى 1992 ھەۋە لەپاش راپەرىنى خەللى كوردستان لەئازارى 1991 دا، كە قۇناغى يىدە كەندى دەسلەپتە بەشىۋەيەكى ۋە قىيە ۋە بەنى بوونى دەستور، ھەنگاۋان ۋە دەستىپىر كەندى قۇناغىكى نىۋى يىدە كەندى دەسلەپتە ئەۋەش قۇناغى ئەزەمىر كەندى دەستور ۋە بوون بەخەۋەنەتتى، بەجۇرىك ئەۋ قۇناغە نىۋە كۆكەرەۋەي پىروباۋەرى تەۋاۋى، يان لەنى كەم زۆرىنەي، كۆمەلگە يىت نەك ھۆكۈرىك يىت بۇ دوور خىستەۋەي زىتارى كۆمەلگە ۋە لىكتازان، ھەر ھە بە ئەم لىكۆلنەۋەيە دەپەيىت رىگاچە ۋە ئامبارنىك يىتەشەش بەكات كە بەر چار ۋە نىۋى بەخىشىت بە ھاۋلاتىيان ۋە لەپەن ۋە پارتە رامباريەكەن ۋە پىكەتە كەنى كۆمەلگە سەبارەت بە يىدە كەندى دەسلەپتە كەلگەن ئەزەمىر كەندى دەستوردا، تاۋە كۆ ھەنگاۋان لە قۇناغى نە بوونى دەستور ھەۋە بۇ قۇناغى بەخەۋەن بوونى دەستور ھەنگاۋان يىت بەرەۋە باشتر. لەم لىكۆلنەۋەيە پەپىرەۋى رىزىزى شىكارى دەكەن ۋە دابەشى دەكەن بەسەر دوو باسدا، ئەۋانەش:

باسى يەكەم: ۋە ئاتى دەستور سەقامگىر ۋە دەستور كەنى ۋە جىنەيان

باسى دوۋەم: كارىگە رىيەكەنى بەستەۋە ۋە نە بەستەۋە دەستور بەكەنەۋە لەسەر ۋە قىيە ھەرىكى كوردستان

باسى يەكەم

### ۋە ئاتى دەستور سەقامگىر ۋە دەستور كەنى ۋە جىنەيان

دەستور بەمانا زارۋەيەكەي بەچەندىن پىنەسەي جۇراۋجۇر ناسىنراۋە، لىزەدا بوار نىيە ھەموو يان زۆرىنەي ئەۋ پىنەسەيانە بەخىنە روو، تەنە لەسەر چەند پىنەسەيەك دەۋەستىن لەپىناۋ روۋن كەندەۋە ۋە پىرەنەنەۋە ۋە ئاتى زارۋەي دەستور، پىش ئەۋەي تىشىك بەخىنە سەر ۋە ئاتى دەستور سەقامگىر ۋە دەستور كەنى.

دەستور پىنەسە دەكرەت بەۋەي ئەۋ ياسا بەجىنەيەيە كەنەۋە بەنەما سەرەكەنە لەخۇدەكرەت كەكارى دەسلەپتە كەلگەن ۋە شىۋوتىيان ۋە پەيۋەندىيە ئالوگۇر كەرى كەنى نىۋان يان رىكەدەخات، ۋە ماف ۋە تەركە كەنى ھەر بەك لەفەرمەنرەۋايان ۋە ھاۋلاتىيان دىر پىر كەنەۋە (شكر، 1994، 154).

دەستور كۆمەلنىك رىساي پەيۋەندىدارە بەخىستەۋە روۋى چاۋگى دەسلەپتە ۋە رىكەخىستى يىدە كەندى ۋە گۇاستەۋەي ۋە پەيۋەندى لەئىۋان دەسلەپتە كەلگەن، ۋە رىسا پەيۋەندىدارەكەن بە مافەكەن ۋە ئازادىيە گىشىتەكەن لە دەۋلەتدا دەكرەتەۋە، جا ئەم رىسايانە لەناۋاخنى بەلگە نامەي دەستوردا بن يان لەدەرەۋەي ئەۋ بەلگە نامەيە بن (المفرجى ۋە نەمە ۋە الجەدە، 1990، 161).

ھەر ھە دەۋرەت دەستور كۆمەلنىك رىساي ياساي سەرەكە لەلەيەن دەسلەپتە تايىمەتەۋە دەدەكرەت كەسىستەمى ھۆكۈمەنى ۋە دەسلەپتە كەلگەن پەيۋەندى نىۋان يان ۋە نەمە ماكى بىناتى كۆمەلەپەنى روۋندە كەنەۋە، ۋە ماف ۋە تەركە سەرەكە كەنى ھاۋلاتىيان رادەگەيەنەت، جا ئەم رىسايانە نوسراۋ بن لە بەلگە نامەيەكى فەرمىدا يان نوسراۋ بن (لطيف، 1975، 193).

ۋە ھەر ھە ۋە ئاتى دەستور روۋندە كەنەۋە بەۋەي كە، فەرمەنرەۋاكان يىدە دەسلەپتە دەكەن بەگۇزىرى چەند رىسايەكى دىر پىراۋ، نوسراۋ بن، زۆرىيە كەنى نوسراۋ بن يان نوسراۋ (عورنى) بن، ھەموو ئەۋ رىسايانەي دەسلەپتە كەلگەن لە ساپەدا يىدە دەكرەت نازەند دەكرەن بە دەستور (الشامى، 2007، 80-81/ج1 ۋە 11/ج2).

و مملاتی دهخولقیته لهتیوان هیز و پارت و لایهنه رامیاریه جیاجیاکاندا، لێره شهوه دهسه لاتداران پهنا ده بهنه بهر راگه یاندنی دهستوریکی کاتی، ئەمەش له پێناو جله و گهیر کردنی پیاده کردنی دهسه لاتدا لهو قۆناغه کاتییه دا، عاده تهن دهسه لاتی دامه زینه ری دهستوری کاتی ماوه ی کار پیکردنی دیاری ناکات یان باسی ناکات، به لام له ناوه رۆکی دهستوره که دا ئامازه به وه دهکات که دهستوریکی کاتییه و کار به حوکمه کانی دهکرت ته نه نا له ماوه ی راگوزهدا یان ته نه نا بۆ ماوه یه کی کاتی هه تا دانانی دهستوری سه قامگیر.

پنویسته ئامازه به وهش بکه ین، عاده تهن دهستوری کاتی به ئیجرای سه رکرده کانی شوێش یان کۆده تا یان ئەو که سانه ی له قۆناخی دانانی دهستوره که دا دهستیان گرتوه به سه ر دهسه لاتدا ده رده کرت، و اتا به گشتی ئەم دهستورانه به شیوازیکی جیاکاری و په در له شیوازه دیموکراسیه کانی دانانی دهستور داده نین (لطیف، 1975، 211). لێره دا گرنگه باس له وه بکه ین، که دهولته قی عێراق ئەزمونیکی هه یه له گه ل دهستوره کاتییه کاندایا به تابه تیش له سه رده ی کۆماریدا (1958 - 2003) به جۆرێک به درێژی ئه و ماوه یه پیاده کردنی دهسه لات له سایه ی چه ند دهستوریکی کاتییدا بووه، هه ر دهستورێک له و ماوه یه دا ده رکراوه وه سف کراوه به دهستوری کاتی به و هیوا یه ییاده کردنی دهسه لات ریکه خات بۆ ماوه یه که هه تا دانانی دهستوریکی "هه میشه یی" بۆ دهولته که، به لام ئەوه ته نه نا وه کو خه ونیک مایه وه به درێژی سهرده ی کۆماری دهولته قی عێراق به و دهستوره "هه میشه یی" ه ناشانه بوو<sup>(3)</sup> (لطیف، 2016، 65). وه ههروه ها له دوا ی کۆتای هاتی سه رده ی کۆماری و دهستپیکردنی قۆناخیکی نوی له سالی 2003 دا ئەزمونیکی تر دهستی پیکرد له گه ل دهستوری کاتییدا و نه جماره شیان پیاده کردنی دهسه لات هه ر به دهستوری کاتی ریکه خا که بریتی بوو له یاسای به رپوه ردنی دهولته قی عێراق بۆ قۆناخی راگوزه ری سالی 2004.

کهواته ده توائن دوو پنه ور دابنن بۆ جیا کردنه وه ی دهستوری کاتی له دهستوری سه قامگیر، پنه وری یه که م خۆی ده یینته وه له و بارودۆخه ی دهستوره که ی تیا دا داده نریت، ئایا بارودۆخه که سه قامگیره که دهولته که ی تیا دا تیده په ریت یان سه قامگیر نییه؟ خۆ ئەگه ر بارودۆخه دهولته که سه قامگیر بوو ئەوا به دانانی دهستوریکی سه قامگیر بارودۆخه یی پیاده کردنی دهسه لات و گواسته وه ی ریکه خه ریت له لایه ن دهسه لاتی دامه زینه ری دهستوره وه<sup>(4)</sup>، به لام ئەگه ر بارودۆخه که ناسه قامگیر و کاتی بوو ئەوا دهسه لاتی دامه زینه ری دهستور (عاده تهن ئەوانه ن، که له و کاته دا، دهستیان گرتوه به سه ر دهسه لاتدا) به دهستوریکی کاتی بارودۆخه یی پیاده کردنی دهسه لات و گواسته وه ی ریکه خات له پێناو تیه پراندنی ئەو دۆخه راگوزه ره کاتییه وهنگاونان به ره وه سه قامگیر بوون، هه رپه یه لێره دا ناوانی دهستوره که به کاتی یان به سه قامگیر له لایه ن دهسه لاتی دامه زینه ری دهستوره وه گرنگیه کی ئەوتوی نییه، چونکه بارودۆخه یی دانانی دهستوره که بریار له سه ر ئەوه ده دات پیاده کردنی دهسه لات له سایه ی ئەوه دهستوره دا به رده وه ام ده بێت یان به رده وه ام ناییت.

پنه وری دووه م پشته ده به ستیت به ناوانی دهستوره که له لایه ن خودی دهسه لاتی دامه زینه ری دهستوره وه به وه ی سیفه قی کاتی بوونی یی نا به خشی ت یان سیفه قی کاتی بوون ده خاته پال دهستوره که، که سیفه قی کاتی بوونیشی یی نه به خشی ت، ده گونجیت کاتییک به و ردی دهستی شان بکات بۆ پیاده کردنی دهسه لات له سایه ی دهستوره که دا<sup>(5)</sup>، ده شکونجیت کات به و ردی دیاری نه کات و ماوه که به کراوه یی و لاستیکی به یلێته وه و ته نه نا به وه وازه یینیت که پیاده کردنی دهسه لات له سایه یی کۆتای دیت به تیه پراندنی

به واتایه کی تر ئەو دهستوره یه که داده نریت بۆ نه وه ی له سایه یی دهسه لات پیاده بکرت به یی دیاری کردنی کات بۆ کار پیکردنی، هه تا ئەو کاته ی پیوستیه که دیته کایه وه بۆ هه موار کردنه وه ی یان هه لوه شانده وه ی، و اتا بارودۆخه ی دهستوری دهولته ریکه خات دوور له دیاری کردنی کات بۆ ماوه ی کار پیکردنه که ی.

سه باره ت به دهستوره سه قامگیره کان، پیوسته ئەوه بلنن ئەو جۆره دهستورانه ی که بۆ ماوه یه کی نا دیاری کرا و داده نرین ناوه رنده کراون به دهستوره هه میشه یه کان (الدهستیر الیامه)، به لام ئیعه له گه ل به کارهینانی ئەم دهسته وازه یه دا نین و پێیان گونجواته دهسته وازه یی دهستوره سه قامگیره کان (الدهستیر المستقره) جیکه یی بکرتیه وه، چونکه ئەگه ر وردینه وه له دهستوری دهولته که ن، ده یینن دهستوره کان به ناوی دهولته که وه یان به ناوی گه له که وه ناوه ند ده کرتن، له گه لیشیدا، ئەگه ر دهستوره که نوسرا و بێت، ئامازه ده کرت به سالی دانانی دهستوره که<sup>(2)</sup>، به یی ئەوه ی ئامازه بکرت، له زۆرینه ی نمونه کاندایا، به وه ی دهستوره که هه میشه یه، ئامازه کردن به سه له که ش به لکه یه له سه ر ئەوه ی ئەو گه له ی خاوه نی دهستوره که یه له و سه له دا بریاریدا وه حوکمه کانی دهستوره که قبولت که هه تا ئەو کاته ی حوکمه کانی دهستوره که جیکه یی باوه ر و مته انه ی هه موو یان زۆرینه ی گه له که ده بێت وه وه لام ده وه یی ئاستی پێشکه وتنی کومه لگا ده بێت سه باره ت به شیواز و چۆنی تیی پیاده کردنی دهسه لات و گواسته وه ی، هه ر کاتییکش دهستوره که رهن گدانه وه ی ئەوانه نه بوو ئەوا هاو لاتیان ده توان هه مواری بکه نه وه یان له بنجینه وه هه لیه وشینه وه وه به دهستوریکی تر جیکه یی بکرتیه وه که جیکه یی باوه ر و مته انه یان بێت، ئەمه له لایه که له لایه کی تریشه وه زۆرینه ی دهستوره "هه میشه یه کان" رپوشوینی هه موار کردنه وه ی دهستوره که یان له ناو خودی دهستوره که دا دهستی شان کردوه، ئەمەش یی نانه ئیت دهستوره که "هه میشه یی" نییه، به لکو شایسته یی هه موار کردنه وه و پێدا چونه وه یه، هه رپه یه ئەم دهستورانه بۆ هه میشه دانانن، به لکو کاتییک ئەو بارودۆخه یی دهستوره که ی تیا دا داده نریت سه قامگیر بێت ئەوا به دهستوریکی سه قامگیر چۆنی تیی پیاده کردنی دهسه لات و گواسته وه ی ریکه خه ریت که وه لام ده وه یی ئەو بارودۆخه سه قامگیره بێت، وه پیاده کردنی دهسه لات له سایه یی به رده وه ام ده بێت هه تا ئەو کاته ی ئەو بارودۆخه یی ناوامن لێناوه سه قامگیر ده بری داوا کاری و بارودۆخه یی کومه لایه قی ورۆشنبیری و ئابوری و رامیاری زۆرینه ی کومه لگا بێت، هه ر کاتییکش کومه لگا و یستیک راس ته قینه ی هه بوو بۆ گۆرنا کاری و گه یشته ئەو باوه ری که دهستوره که ی رهن گدانه وه ی ئاستی پێشکه وتنی کومه لگا که نییه ئەوا بریاره دات به هه لوه شانده وه ی دهستوره که ی و دانانی دهستوریکی نوی (لطیف، 2016، 123).

1) دهستوره کاتییه کان:

ئەو جۆره دهستورانه ناوه برین به دهستوری کاتی که ماوه ی کار پیکردنیان دیاری ده کرت یان بارودۆخه یی دیاری کرا و له خۆ ده گرن که بارودۆخه که تیه پر به دهستوری "هه میشه یی" جیکه یان ده گرتیه وه (لطیف، 1975، 210).

به مانایه کی تر دهستوری کاتی به و دهستوره ده گوترت که بارودۆخه یی دهستوری دهولته ریکه خات بۆ ماوه یه کی کاتی له پێناو رو به رو بوونه وه ی بارودۆخه یی کتویری راگوزه ری یان کاتی دیاری کرا ودا هه تا ئەو کاته ی به دانانی دهستوریکی سه قامگیر جیکه یی ده گرتیه وه.

عاده تهن په نا ده بریت بۆ دانانی ئەم جۆره دهستورانه له کاتی روودانی شوێش یان کۆده تا یان راگه یاندنی سه ره بخو یوونی دهولته دا یان روودانی گۆرنا کاریه کی رامیاریدا له دهولته دا، به هۆی ئەوه ی له م کاتانه دا بارودۆخه یی ناوخۆیی دهولته ناجیگیر ده بێت

باردۇخە كاتىبەكە يان راگوزەرەكە يان بەدانانى دەستورى سەقامگىر "ھەمبەشەنى" (6)

بەر لە كۇتايى، جىگەى خۇيەق ئامازە بەۋە بىكەن، كەدەستورى كاتى ھەرۋەكۇ لەناۋەكەيدا ديارە ولەسەرەۋەش ئامازەمان پىكردوۋە بۇ ماۋەيەكى كاتىبە، بۇيە پىيۈستە دەسەلاتداران بەتەۋاۋى رىز لەكاتى بوۋنى دەستورەكە بگرن، ناگۇنجىت ۋەكۇ دەستورلىق سەقامگىر مامەلەى لەگەلدا بىكەن، تا ھاۋلاتيان مەتەنە يان بۇ دروست بىت بەرامبەر بەدەسەلاتداران يان ئەگەر خودى مەتەنەكە بوۋنى ھەبىت بۇتەۋەى كەم نەبىتەۋە يان كۇتايى پىنەيەت، رىزگرتن لەكاتى بوۋنى دەستورەكەش بەۋە دەبىت، ئەگەر كات ديارىكرابوۋ بۇ كۇتايىنەن بەپىادەكردنى دەسەلات لەسايەى دەستورە كاتىبەكەدا ودانانى دەستورى سەقامگىر ئەۋا پىيۈستە بەتەۋاۋى پابەندى ئەۋ كاتە بن، خۇ ئەگەر بەوردى كات ديارىنەكرابوۋ، ھەرۋەكۇ لەزۇرىنەى باردۇخەكەنىشدا ديارىنكرىت، ئەۋا پىيۈستە بەراسى كۇتايى ھاتى باردۇخە راگوزەرەكە يان كاتىبەكە وسەقامگىر بوۋنى باردۇخى دەۋلەتەكە پىۋەرى كۇتايىنەن بىت بەپىادەكردنى دەسەلات لەسايەى دەستورە كاتىبەكەدا ودانانى دەستورى سەقامگىر (7)، چۈنكە لەسايەى دەستورى سەقامگىردا سەرەراى ئەۋەى قسەى كۇتايى لاي ھاۋلاتيانە - پىنگومان قسەكە تايەتە بەۋەۋەلەتەنەى لەۋۋەكەش وناۋەرۋۇكدا دىۋكراسىن - سەبارەت بەشىۋازى پىادەكردنى دەسەلات وگواستەۋەى بەپەسەندىكرىنەن بۇ دەستورەكە لەپارسىدا (8) كەلەم رىنگايشەۋە ھەست بەبەشدارى كرن ۋەپرسىارىتى دەكەن بەرامبەر بەدەۋەتەكەيان، لەگەلېشىدا دىنباي وسەقامگىرىيان بۇ دروست دەبىت سەبارەت بەماف ۋازادى ۋەئەركەكايان، ھەرۋەى رىزگرتى دەسەلاتداران بۇ كاتى بوۋنى دەستورەكە پىيۈستە بۇ پاراستى مەتەنى ھاۋلاتيان پىيان.

**باسى دوۋم**

**كارىگەرپەكەنى بەستەۋە و نەبەستەۋەى دەستور بەكەتەۋە لەسەر واقىعى ھەرىقى كوردستان**

لەم باسەدا ھەۋلەدەدىن لىكۇلېنەۋە لەبارى واقىعى ھەرىقى كوردستان - عىراقۋە بىكەن لەۋ گۇشەيەۋە ئايا واقىعى ھەرىقى كوردستان يارمەتيدەرە بۇ بوۋن بەخاۋەنى دەستورلىق كاتى ياخود دەستورلىق سەقامگىر ۋەكۇ يەكەمىن ئەزمونى دەستورى لەھەرىمدا؟ ئايا كارىگەرى بەستەۋەى يەكەمىن ئەزمونى دەستورى لەھەرىمدا بەكەتەۋە (دەستورى كاتى) چى دەبىت لەسەر واقىعى ھەرىقى كوردستان تىپەراندنى ئەم دۇخى بى دەستورپە؟ ئەى كارىگەرى نەبەستەۋەى ئەۋ ئەزمونە بەكەتەۋە (دەستورى سەقامگىر) چى دەبىت؟

پروۋە ھەرىقى كوردستان خاۋەنى دەستور نىيە ۋەۋە پىادەكردنى دەسەلاتەى بوۋنى ھەيە پىادەكردنى دەسەلات نىيە لەسايەى دەستوردا بەلكو پىادەكردنى دەسەلاتە بەدىفاكتۇ (De facto) (9)، ھەرچەندە چەند ھەۋلىك ھەبوۋە بۇ دارشتى دەستور ۋەپەسەندىكرىنى، بەلام ھىچ كام لەۋ ھەۋلەنە ئامانجەكەيان نەپىكاۋە كەخۇى لەھەلدايك بوۋنى يەكەمىن دەستورى ھەرىمدا دەبىننەۋە، دواين ھەۋلىش برىقى بوۋ لەپىنك ھىننانى لىژنەپەكى (21) كەسى لەلەيەن پەرلەمانى كوردستانەۋە لەسالى 2015دا بەمەبەستى نوسىن ۋەئامادەكردنى پىرۋەى دەستورى ھەرىم ۋەپىشكەشكرىنى بەپەرلەمان تايىخاتە راپرسى كىشىۋە بەپىيى ياساى ئامادەكردنى پىرۋەى دەستورى كوردستان - عىراق بۇ راپرسى ژمارە (4) سالى 2015، بەپىيى ياساكە لىژنەكە پىكېنزا ۋە دەستى بەكارەكەنى كىد، بەلام ئەۋ ئامانجەى ياساكەى لەپىناۋدا ۋەركرا ۋەلېژنەكەى لەپىناۋدا دروستكر نەھاتەدى، كەخۇى لەنوسىن ۋەئامادەكردنى پىرۋەى

دەستور ۋەخستەنەبەر راپرسى ۋەپەسەندىكرىندا دەبىنەۋە، ھەرۋەى ئەم ھەۋلەش ھەرۋەكۇ ھەۋلەكەنى پىش خۇى بەتەۋاۋەنكرامى ماۋەۋە ونامانجەكەى نەپىكا.

پىيۈستە ئامازە بەۋە بىكەن، لەھەرىقى كوردستاندا بەتەكەلىك ھەن، چ لەپاردوۋ ۋەچ لە ئىستاندا، جىگەى مشتومرى لايەنە جىياجىكان بوۋە ۋىكەنكەۋوتوۋن لەسەرى، بىجگە لەلەيەن ۋىپارتە رامپارىەكان تەنەنات ئەۋ بەتەنە جىگەى رىككەۋوتى ھاۋلاتيانى ھەرىمىش نەبوۋن، لەگرتىن ئەۋ بەتەنەش:

1. جۇرى سىستەمى حكومراني لەھەرىمدا.
2. ماف و كۇتاي پىكەتەكان.
3. پەپوۋەندى ئابن لەگەل دەۋلەتەدا.
4. شىۋازى ھەلېژاردنى سەرۋى ھەرىقى كوردستان.
5. كىشەى سنورى ناخۇى ھەرىم لەگەل دەسەلاتى فىدرالىدا لەپايتەخت (ماددى 140، دەستورى كۇمارى عىراق بۇ سالى 2005).

ئەم بەتەنە بەبىتى گىرنگ ۋەچارەنوسسان شايستەى ئەۋە نىن بىكرىنە قوربانى رىككەۋوتى لايەن ۋىپارتە رامپارىەكان يان بىكرىنە قوربانى تىپەراندنى باردۇخى نەبوۋنى دەستور ۋىبوۋن بەخاۋەنى، چۈنكە ھەرىپەكىك لەم بەتەنە پەپوۋەندىدارە بەكۇى ھاۋلاتيانى ھەرىقى كوردستانەۋە نەك تەنە پەپوۋەندىدار بىت بەلەيەن ۋىپارتە رامپارىەكانەۋە، ياخود ئەگەر فراۋاتىر بدوۋىن، ھەر خودى دەستور پەپوۋەندىدارە بەكۇى ھاۋلاتيانەۋە نەك لايەن ۋىپارت ۋىتوتىرىكى ديارىكرامى، بۇيە پىيۈستە دەقەكەنى دەستور جىگەى باۋەر ۋەزەمەندى ۋەمەنەى زۇرىنەى كۇمەلگا بىت، ئەمەش كاتىك دىتەكەيەۋە كەھاۋلاتيان دىنباينەۋە لەشىۋاز ۋىچۇنقى پىادەكردنى دەسەلات وگواستەۋەى لەسايەى ئەۋ دەستورە ئامادەكرامى برىارى لەسەر دەدەن كاتىك دەخرىتە راپرسىۋە، بەلام لەگەل ئەۋەشدا ناكىت تاماۋەيەكى ناديار ۋىناكۇتايى چاۋەرنى رىككەۋوتى لايەن ۋىپارتەكان بىكرىت، خۇ دەبىت كۇتا مۇلەت ۋىكۇتا كات ھەبىت بۇ ئەم رىككەۋوتە، ئەمە لەلەيەك لەلەيەكى ترەۋە ھاۋلاتى چۇن دىنبايى دەستەكەۋىت سەبارەت بەچۇنقى پىادەكردنى دەسەلات وگواستەۋەى ۋىماف ۋىئازادىپەكەنى لەسايەى دەستوردا كەنمەۋەنى كىدارەكى لەبەردەستىدا نەبىت؟ چۈنكە مەتەنى ھاۋلاتيان بەدەقەكەنى ئەۋ دەستورەى برىارى لەسەر دەدەن كاتىك دەخرىتە راپرسىۋە گىرنگە بۇ بەخىشىنى سەقامگىرى ۋىدرىژەكىشانى پىادەكردنى دەسەلات لەسايەى ئەۋ دەستورەدا، ئەمە سەرەراى ئەۋەى دەستورە نوسراۋەكان رىئوشوۋى ھەمۋاركرىدەۋەيان ئاسان نىيە چۈنكە ئەۋ رىئوشوۋىنەنى پىيۈستە بۇ ھەمۋاركرىدەۋەيان جىاۋازترو ئالۇزتە لەرئوشوۋى ھەمۋاركرىدەۋەى ياسا ئاسايەكان، ھەرۋەى ئەگەر ھاۋلاتى بەبى بوۋنى مەتەنە وزانىارى تەۋاۋ لەبارى ئەۋ دەستورەى خراۋەتە بەردەستى تاپىارى لەسەرىدات پەسەندى بىكات ئەۋ رەنگە، بگرە ئەگەرىشى زۇرە، پاش پىادەكردنى دەسەلات لەسايەيدا، بە ماۋەيەكى كەم، داۋاى ھەمۋاركرىدەۋەى دەقەكەنى بىكات، ھەركاتىك بۇى دەرەكەۋت دەقەكەنى رەنگدانەۋە ۋەۋەلامدەرەۋەى ئاستى رۇشنىرى ۋىكۇمەلەپەقى ۋىئابورى ۋىرامىارى كۇمەلگاكەى نىيە، ئەمەش، بىنگومان، كارىگەرى نەرىتى دەبىت لەسەر مەتەنە بوۋن بەدەستورەكە وسەقامگىر بوۋنى ۋىدرىژەكىشانى پىادەكردنى دەسەلات لەسايەيدا.

ھەرۋەى رىنگا چارەپەكى گۇنجاۋ دەبىت ئەگەر يەكەمىن ئەزمونى دەستورى ھەرىم بەدەستورلىق كاتى دەستىپىكات لەپىناۋ تىپەراندنى باردۇخەكە، تىپەراندنى باردۇخى نەبوۋنى دەستور ۋەنگاۋان بەرەۋ بوۋنى دەستورلىق سەقامگىر، ۋاتا ئەم دەستورە

كاتىبە يارمەتيدەر وئاسانكار نىت تاۋەكۆ ھەرىم بگوازىتەۋە بۇ قۇناغى ئىپادە كىردى دەسلەت لەسايەى دەستورنىكى سەقامگىردا. ھەرەكۆ لەسەرەتاي ئەم باسەدا ئامازەمان پىكىرد، ئاشكرايە ھەتا ئىستا ھەرىقى كوردستان لەقۇناغى نەبوونى دەستوردايە وئەو ئىپادە كىردى دەسلەتەى بوونى ھەبە ئىپادە كىردى دەسلەتە بەشىۋەبەكى كىدارەكى (De facto) نەك لەسايەى دەستوردا، ھەمووشان، يان لانى كەم زۆرىنەمان، دەمانەۋىت ئەم قۇناغە تىپەپىتىن وپرۆپىتە قۇناغى ئىپادە كىردى دەسلەت لەسايەى دەستورنىكى نوسراۋدا، كەۋاتە لەبەردەم دوو قۇناغدا دەپىن، يەكەمىيان قۇناغى ئىپادە كىردى دەسلەتە لەنەبوونى دەستوردا، ئەمەشىيان ئەم قۇناغەيە كەبەھەلئىزادى پەرلەمانى كوردستان ودامەززاندىنى كىدومەتى ھەرىقى كوردستان لەسالى 1992دا لەپاش راپەرىنى خەلكى كوردستان لە(1991/3/5)دا<sup>(10)</sup> دەستى پىكىرد ھەتا ئىستا ش بەردەۋامى ھەبە ھەرىم لەم قۇناغەدا دەرى كەقۇناغى نەبوونى دەستورە، قۇناغەكەى تر برىتتە لەم قۇناغە چاۋەرۋانكراۋەى كەبەبوون بەخاۋەنى دەستور دىتە كاپەۋە، بەم مانا بەى قۇناغەكەى تر لەگەل ئىپادە كىردى دەسلەت لەسايەى دەستوردا دەست پىندەكت، بەلام ئەم دوو قۇناغە پىۋىستىيان بەبەبەكەۋە بەستەنەۋە وگرىدان ھەبە، كەۋاتە بۆتەۋەى ھەرىم ئەم قۇناغەى ئىستا تىپاىدا دەرى تىپەپىرتىت وچىتتە قۇناغى داھانۋەۋە واپدەبىندى پىۋىستە ئەم دوو قۇناغە بەبەبەكەۋە بەسەرىنەۋە بەقۇناغىكى كاتى، ئەم قۇناغە كاتىبەش كوزارشت بكات لەئىپادە كىردى دەسلەت لەسايەى دەستورنىكى كاتىدا، ئامانجى پىشت قۇناغە كاتىبەكەش رىكخستى ئەم قۇناغە بەبەدەستورنىكى كاتى وتىپەراندىنى قۇناغى نەبوونى دەستور وگەيشتە بەقۇناغى دەستورى سەقامگىر، ھەتاۋەكۆ ھاۋلاتىيان بەرچاۋروونى پىۋىستىيان ھەبىت لەسەر چۆپىتى ئىپادە كىردى دەسلەت لەسايەى دەستورە سەقامگىرەكەدا كاتىك پىراردەدەن بەبەسەندىكى، ئەم بەرچاۋروونىبەش پىۋىستە دەستورە كاتىبەكە پىيانبەخىشتى ئەمە لەلايەك، لەلايەكى ترەۋە ھەتاۋەكۆ تىپەراندىنى قۇناغى يەكەم وگەيشت بەرىككەۋەتى لەيەن وپارتە رامباريەكان پاشانىش رەزامەندى زۆرىنەى ھاۋلاتىيان لەسەر دەستورەكە لەسەر بەقوربانى كىردى رىسا دەستور بەكان نەبىت لەپىناۋى رىككەۋەتندا، ۋە تاۋەكۆ پەلەپەل لەنوسىنەۋەى دەستورە سەقامگىرەكەدا نەكرىت بەشىۋازىك لەسەر حسابى دارشتى دەقەكەنى بىت.

بەلام لەگەل ئەۋەشدا رىككەۋەتى لەيەنەكان ۋەھولدان بۇ ھاتنە كاپەى ئەم رىككەۋەتنە، يان پىۋىستى بەخىشىنى كات بەدەسلەتەى دامەزرىنەرى دەستور وپەلەپەل نەكرىن لىتى تا ئەم پەلەپەل كىردە بەنەرىتى نەشكىنەۋە بەسەر دەستور وپىسا ۋەقە دەستور بەكاندا، ياخود ھەولدانى دەسلەتەى دامەزرىنەرى بۇ دارشتى دەستور بەشىۋەبەكى ئەۋتۆ كەچىكەى گەبى ھاۋلاتىيان ۋەدەسلەتەى دامەزرىنەۋەكان نەبىت، يان جىكەى كەمترىن گەبى بىت، يان دەستورەكە كەمترىن كەمكورتى ھەبىت لەكاتى ئىپادە كىردى دەسلەت لەسايەىدا، ناكىرت ئەمانە بىرئە بىناۋو ۋەكۆرى بەخاۋەن نەبوونى دەستور، نەگۇچاۋە ئەم كاتە كراۋە وئادىكاراۋە بىت لەبەردەم دەسلەتداراندا ۋكۇتا كات دىارى نەكرىت بۇكۇتاپىتىن بەبىناۋوكان، ھەربۇبە دەكرىت دەستورنىكى كاتى ئاستىك دىارى بكات بۇ ئەم بىناۋانە.

دەمانەۋىت بلىن، پىۋىستە ماۋەى ئىۋان قۇناغى نەبوونى دەستور وقۇناغى بوون بەخاۋەنى دەستورنىكى سەقامگىر ۋەكۆ قۇناغىكى كاتى مامەلەى لەگەلدا بىرئە لەپىناۋ بەبەكەبەندىن ۋەبەستەنەۋەى ھەردوۋ قۇناغەكە بەبەكەۋە، ئەم قۇناغەش بەدەستورنىكى كاتى رىك بىرئە، مەبەستىشان لەبەكارھىننى زاراۋەى كاتى بۇ ئەم دەستورە بەكارھىننى ئەم زاراۋەى نىبە بەشىۋەبەكى كراۋە وپەھا، بەلكو پىۋىستە دەستورە

كاتىبە كۆمەلنىك رىۋوشونى دىارىكىردىت، بەجۆرىك دىلنابى بداتە ھەموۋ لەيەك بەۋەى بەكارھىننى ئەم زاراۋەى ۋلكندى بەدەستورەكەۋە وپاشانىش ۋەسەفكىردى دەستورەكە بەۋەى دەستورنىكى كاتىبە بەتەۋاۋەنى لەۋاقىبى ئىپادە كىردى دەسلەتەى لەسايەىدا رەنگەداتەۋە، دەبىت دەقەكەنى ئەم دەستورە ئەم ۋىنەبە بىكىش كەئامانجى ئىپادە كىردى دەسلەت لەسايەى ئەم دەستورەدا پىكەۋە بەستەنەۋەى ئەم دوو قۇناغەيە ۋدەستىپىكىردى كىدارەكە بەدارشتى دەستورنىكى سەقامگىرى تىرۋەتەسەل بەشىۋازىكى سەردەمىانە كەلەكۇتاپدا بىتتە جىكەى رەزامەندى ۋپەسەندىكى ھاۋلاتىيان ۋكۇتاپىتىن بەقۇناغى پىش خۇى ۋچوونە نىو قۇناغىكى تىرۋەتەسەل دەسلەتەى، بەم ۋاتايەى گىرگە رىۋوشونەكان بەجۆرىكى ۋھا بن دىلنابى بەخىش بەھاۋلاتىيان لەلايەك ۋلايەن ۋپارتە رامبارى ۋدەسلەتەى دامەزرىنەۋەكان لەلايەكى ترەۋە بەۋەى دەستورە كاتىبەكە پىردى پەرىنەۋەبە بۇ قۇناغى داھانۋو.

بەئادىرەنەۋەشمان لەمىزۋى دەستورە كاتىبەكان لەدەۋەتەى عىراقدا لەسەردەمى كۇمارىدا (1958 - 2003)، كە بىگومان ھەرىمىش بەشىكە لەم مىزۋوۋە، ئەۋەمان بۇ دەردەكەۋىت دەستورە كاتىبەكانى سەردەمى كۇمارى سەردەۋى بەكاتى ۋسەفكىردىيان بەلام رىۋوشونەكانى تىپەراندىنى ئەم بارۋدۇخە كاتىبەكان دەستىشان نەكرىدوۋ ۋماۋەى كۇتاپىتىن پىشانىش بەئىپادە كىردى دەسلەت لەسايەىدا دىارىنەكرىدوۋ، لەۋاقىبەشدا ئىپادە كىردى دەسلەت لەسايەىدا بەردەۋام بوۋە تاۋەكۆ بارۋدۇخىك لەدەردەۋەى دەستورەكە ھاتتە پىشەۋە ۋبۆتە ھۇى كۇتاپىتىننى دەسلەت لەسايەى ئەم دەستورە كاتىبەدا ۋجىكەتتەۋەى بەدەستورنىكى كاتى تر، بىگومان ئەمەش كارىگەرى نەرىتى ھەبوۋە لەسەر مەنەى ھاۋلاتىيان بەم بەلىنەنى دەسلەتەى دامەزرىنەرى دەستورە كاتىبەكە راپىگەبەندوۋە لەكاتى دانانى دەستورەكەدا، ئەمەش ۋاىكىردوۋە يادەۋەرىكى خراب لەھۇش ۋبىركىدەۋەى تاكى عىراقدا بەجىنەبىت سەبارت بەدەستورى كاتى، بەلام لەبەرامبەر ئەم مىزۋوۋەدا لەپاەند نەبوون بەبەلىنەكەۋە لەلايەن دەسلەتەى دامەزرىنەرى دەستورەۋە (دەسلەتداران)، مىزۋوۋەكى تىش لەعىراقدا بوونى ھەبە ئەۋىش (ياساى بەرىۋەردىنى دەۋلەتەى عىراق بۇ قۇناغى راگوزەرى سالى 2004) ھەكەۋەكۆ دەستورنىكى كاتى رىۋوشونەكانى تىپەراندىنى ئەم بارۋدۇخە كاتىبە دەستىشانكىردىۋ ۋكۇتا كاتىشى دىارىكىردىۋ بۇ دەستىپىكىردى قۇناغى سەقامگىر، پابەندىۋىش بەم رىۋوشون ۋكاتە دىارىكاراۋەۋە وتىپەراندىنى بارۋدۇخەكە بەدارشتى ۋپەسەندىكى (دەستورى كۇمارى عىراق بۇ سالى 2005) بىگومان كارىگەرى نەرىتى بەجىنەبىشۋەۋە لەدەرونى ھاۋلاتىيانى عىراقدا سەبارت بەدەستورى كاتى ۋرەنگە ئەم بىركىدەۋەبەى نەھىشتىت يان لانى كەم كالى كىدەتتەۋە لەپىرى ھاۋلاتىياندا كەلەپىشتىدا ۋاقىبى ئىپادە كىردى دەسلەت لەسايەى دەستورە كاتىبە يەك لەدۋاى يەكەكاندا ئەۋەى خىستىۋە بىر ۋھۇشيانەۋە كەئىپادە كىردى دەسلەت لەسايەى ئەم دەستورەى بەكاتى ۋسەف كراۋە بەردەۋام دەبىت ھەتا ئەم كاتەى بارۋدۇخىك لەدەردەۋەى دەستورە كاتىبەكە دىتەكەپەۋە ۋكۇتاپدەھىننىت بەئىپادە كىردى دەسلەت لەسايەىدا، بۇبە دەكرىت ھەرىمى كوردستانىش سوود لەم ئەزمونە ۋرەكرىت نوسىنەۋەى دەستورنىكى كاتى بكاتە ئامرازىك بۇ تىپەراندىنى قۇناغى نەبوونى دەستور بۇ قۇناغى ئىپادە كىردى دەسلەت لەسايەى دەستوردا.

ۋەكۆ لەپىشتىدا ئامازەمان پىكىرد ئەم دەستورە كاتىبە نايىت بى دىارىكىردى كات ۋرېۋوشون بىت، بەۋاتاي ئەۋەى دەبىت ئىپادە كىردى دەسلەت لەسايەىدا بەستراپىتەۋە بەكاتىكى دىارىكاراۋەۋە ۋكۆمەلنىك رىۋوشونىش جىگىر كىردىت كەدلىنابى ۋمەنەنە بەخىشتى بەھەموۋان لەلايەك لەبارى قۇناغە كاتىبەكەۋە ۋلايەكى تىش لەبارى

قۇناغە سەقامگىرەكەۋە، ھەربۇيە لىزە بەدۋاۋە ھەۋلەدەدىن گىزىگىزىن ئەۋ رېئوشوئىنە دىيارىكەن كەپپوئىستە دەستورە كاتىپەكە لەخۇى بگىرئ.

يەكەمىن ھەنگاۋ كەپپوئىستە بىزئىت رېۋوۋ ئەم دەستورە كاتىپە ئەۋەيە خولى ئىستىئى پەرەمانى كوردستان (خولى پىنچەم)<sup>(11)</sup> لەزىكترىن دەرفەندا رېئوشوئىي پىئوئىست بگىرئەبەر رېۋوۋ پىكېئىنئى لىزەيەك بەمەبەستى نوسىنەۋەي دەقەكئى دەستورە كاتىپەكە، جا ئەندامانى ئەۋ لىزەيە پىك ھاتىن لەئەندامانى پەرەمان يان لەدەرەۋەي پەرەمان بن لەكەسانى شەرزا ۋىسپۇر ياخود تىكەلەيەك بن لەھەردوۋىكان، ئەگەرچى ۋەكو بىروراي كەسى خۇمان پىئان گونجاوترە ئەندامانى ئەۋ لىزەيە سىفەنى ئەندامىي پەرەمانىن نەبئت ۋەدەرەۋەي پەرەمان بن لەكەسانى شەرزا ۋىسپۇر لەياسادا بەگشتى ۋەدەدەستوردا بەتايىبەتى، چۈنكە ھەموو، يان زۇرىنەي، دەقەكئى دەستورى كاتى پەيوەندىدارن بەشىۋازى پىادەكردنى دەسەلات لەباردۇخە كاتىپەكەدا ۋچۇئىتى گواستىنەۋەي دەسەلات ۋتپەراندنى باردۇخەكە بەرەۋ قۇناغى سەقامگىر ئەمەش بى دوو ئلى پىئوئىستى بەدارشتى ھەيە لەلەين كەسانى پىسپۇرە <sup>(12)</sup>، ناۋەرۋكى دەستورەكەش تەنبا بەنما دەستورە سەرەكەكان ۋەئىلە گشتىكەن لەخۇ بگىرئ بەئى چوۋە ئىو وردەكارىيەكەۋە، ۋاتا تەنبا ئەۋ بەنمايانە لەخۇ بگىرئ كەپەيوەندىدارن بەپىادەكردنى دەسەلات ۋگواستىنەۋەي ۋتپەراندنى قۇناغى نەبوۋى دەستور بەقۇناغى بوون بەخاۋەنى دەستورلىق سەقامگىر ۋە چوارچىۋەي گشتى ماف ۋنازادىيەكئى ھاۋلائيئى تىادا دىيارى كرايئت بۇ قۇناغى كاتى، لەگەلىشىدا دەبئت بەنما ۋەئىلە گشتى ۋسەرەكەكان پەيوەست بەپىادەكردنى دەسەلات ۋگواستىنەۋەي ۋماف ۋنازادىيەكئى ھاۋلائيئىن لەدەستورە سەقامگىرەكە كەبەدۋايدا دىت ۋئەۋ لايەنەي ئەركى دارشتى دەستورەكەي پىدەسپىردىت ۋچۇئىتى دىيارىكردنى ئەندامەكئى ۋكاتى دەستىپىكردن بەدارشتى دەقەكئى دەستورەكە ۋكوتا كات بۇ تەۋاۋكردنى ۋرىگا ۋشىۋازى پەسەندىكردنى دەستورەكە ۋۋادى پىادەكردنى دەسەلات لەسايەيدا چىگىر بگىرئ لەدوۋوتى دەستورە كاتىپەكەدا، بەۋاتايەكى تر دەستورە كاتىپەكە تەنبا ئەركى دىيارىكردنى ھىلە سەرەكەكان دەبئت چ بۇ خۇى ۋە چ بۇ ناۋەرۋكى دەستورە سەقامگىرەكە، ئەۋ ھىلە گشتى ۋسەرەكەنەي چىگەي رىككەۋەتتى ھەموو لايەكن يان چىگەي رىككەۋەتتى زۇرىنەن بەئى چوۋە ئىو وردەكارىيەكەۋە، چۈنكە بوۋى وردەكارىيەكان لەچۋارچىۋەي دەستورلىق كاتىدا بايەخىكى ئەۋتۋى نىيە لەكاتىپەدا خۇدى ئەۋ دەستورە بۇ ماۋەيەكى كاتى ۋتپەراندنى دۇخىكى كاتىپە ئەمە لەلەيك، لەلەيكى تىشەۋە وردەكارىيەكان چىگەي مشتومر ۋرىككەۋەتتىن ئەمەش دەبئتە لەمپەر لەبەردەم لەدايك بوۋى يەكەمىن ئەزمونى دەستوردا كەئىمە لەم لىكۋلىنەۋەپەدا ئەۋ يەكەمىن ئەزمونەمان گىداۋە بەدەستورلىق كاتىپەۋە.

رەنگە يەككىك لەھۆكارە سەرەكەكان بۇ شىكست ھىنئى سەرچەم ئەۋ ھەۋلەنەي لەپاردوۋا دراۋن بۇ دارشتن ۋپەسەندىكردنى دەستور چوۋە ئىو ئەۋ وردەكارىيەۋە بىت - بىگومان لەتەنىشت ئەمەۋە ھۆكارى تىش بوۋىن ھەبوۋە - چۈنكە ھەموو يان زۇرىنە لەسەر ھىلە گشتىكەن پىادەكردنى دەسەلات لەھەرىمدا كۆك، بەلام لەوردەكارىيەكاندا بىروركان جىاۋازدەن، بۇيە دەبئت لەدەستورە كاتىپەكەدا ۋاز لەۋ وردەكارىيەنە بىزئىت بۇ قۇناغى داھاتوۋتر، چۈنكە خۇبەستەۋە بەۋ وردەكارىيەۋە لەۋانەيە رىگر بىت لەبوون بەخاۋەنى دەستور بۇ ئەمەش رابردوۋى پىادەكردنى دەسەلات لەھەرىمدا باشترىن گەۋاھىدەرە، بۇيە دەكرىت دەستورە كاتىپەكە بگىرئە دەرفەتلىك بۇ بازىان بەسەر ئەۋ وردەكارى ۋجىاۋازىنەدا ۋتپەراندنىان، نەك

چاۋەرىكردنى لەدايكىۋونى دەستورلىق سەقامگىر بەردەكارىيەكەۋە بەئى ئەۋەي ۋادى كۇتايەتتى ئەۋ چاۋەرۋانە رېۋون ۋدىار بىت.

لىزەدا پىئوئىستە ۋەلامى پىسپارىكى گىزىك بەدەنەۋە، ئەۋىش ئەۋەيە ئايا ئەم دەستورە كاتىپە چۈن پەسەند بگىرئ تا لەقۇناغى نەبوۋى دەستورەۋە فرىادەرەسان بىت بۇ قۇناغى بوون بەخاۋەنى دەستورلىق سەقامگىر؟ بۇ ۋەلامى ئەم پىسپارىە پىئوئىستە ئەۋە بلىن ئىمە لەباسى يەكەمدا ئەۋەمان خىستەرۋو كەعادەتەن دەستورە كاتىپەكان پىئوئىستىان بەخىستەنەبەر راپرسى دەستورى نىيە، چۈنكە لەبەنەپەدا بۇ رىكخىستى پىادەكردنى دەسەلاتن بۇ ماۋەيەكى كاتى، ۋە ۋپىئوئىستىشە ئەم ماۋە كاتىپە درىزە نەكشىت، خۇ ئەگەر ماۋە كاتىپەكە بەردىش دىيارى نەكرايئت ئەۋا پىئوئىك ھەبئت بۇ كۇتايەتتىن پىيى، بەلام لەھەمان كاتىدا لەگەل ئەۋەدا نىن ۋىستى ھاۋلائيئىن، ئەگەر ھەموۋى نەبئت ئەۋا لانى كەم زۇرىنەي، بەھەند ۋەرنەگىرئ ۋەدوۋىرخىتەۋە لەپەسەندىكردنى ئەم دەستورە، ھەربۇيە بەپىئوئىستى دەزانن پەرەمان لىزەيە دارشتى دەستورە كاتىپەكە ۋابەستە بكات بەۋەي دەبئت بەشدارى بەھاۋلائيئىن ۋتۋىزە جىاچىكان بكات لەدارشتى دەقەكئى دەستورەكەدا ۋپىروۋچوئىن ۋەرىگىرئ ۋبەبايەخەۋە لىيى بروائىت، بەتايىت پىروۋچوئى دەستەبىزى (نخبە) كۆمەلگا، ئەمەش لەرىگەي ئەلمەدنى كۆر ۋسپىنار ۋتىكەلېۋون ۋكارلىكردن ۋكۆبۈنەۋەي بەردەۋام دەبئت لەگەل ھاۋلائيئىن بەرىگا جىاۋاز ۋجۆرەجۆرەكئى پەيوەندىكردن لەسەرچەم شۋىن ۋناۋچە جىاچىكانى ھەرىمدا تاۋەكو لىزەكە دابراۋ ۋدوۋەرەبىزى نەبئت لەھاۋلائيئىن ۋپىروۋچوئىنەكانىن، بەتايىتەش لەپىسپۇران ۋياسانسان ۋدەستەبىزى كۆمەلگا، بەلكو ھەمىشە لەكارلىكردندا بىت لەگەلئىندا بۇئەۋەي بىتۋائىت پىروۋچوئى زۇرىنە بىزائىت ۋۋەرىگىرئ، ئەۋ پىروۋچوئىنەي كەزۇرىنە لەگەلىدايە ماناى دەستورىان بەبەردا بكات ۋلەچۋارچىۋەي دەستورە كاتىپەكەدا چىگەيان بگاتەۋە. ۋە دەبئت پەرەمان لىزەيە دارشتى دەستورە كاتىپەكە ۋابەستە بكات بەكۇتا كاتەۋە بۇ تەۋاۋكردنى دارشتى پىرۋزە دەستورەكە ۋپىشكەشكردنى بەپەرەمان، ئەم كۇتا كاتەش بىگومان پىئوئىستە لەچۋارچىۋەي ۋبىلايەتى خولى پىنچەمى پەرەماندا ۋبەر لەكۇتايەتتى بىت، كەپىرۋزەكەش بەمەبەستى پەسەندىكردن پىشكەشى پەرەمان كرا ئەۋا بۇئەۋەي بەپەسەندىكراۋ ئەزمارىكرىت دەبئت رەزامەندى زۇرىنەي (3/2) ئەندامانى پەرەمان بەدەست بىئىت، بەپەسەندىكردنى پىرۋزەكەش لەلەين پەرەمانەۋە كۇتايى بىزئىت بەھەنگاۋەكئى دانان ۋپەسەندىكردنى دەستورە كاتىپەكە ۋبلاۋبىرئەۋە بۇ سەرچەم ھاۋلائيئىن ھەرىم، ئىنجا بەپىيى ھۆكەكئى دەستورە كاتىپەكە ھەلېزاردن بۇ پەرەمانى كوردستان بگىرئ، بەۋەش دەستدەكرىت بەپىادەكردنى دەسەلات لەسايەي ئەم دەستورەدا ۋقۇناغى نەبوۋى دەستور كۇتايى پىدئت.

ۋە ماۋەي پىادەكردنى دەسەلات لەسايەي دەستورە كاتىپەكەدا بەيەك خولى پەرەمانى دىيارى بگىرئ لەخۇدى دەستورەكەدا، بەجۆرىك پەرەمانى ھەلېزىردراۋ لەسايەي دەستورە كاتىپەكەدا، بەپىيى ھۆكەكئى دەستورە كاتىپەكە يەككىك لەئەركەكئى بىرى بىت لەپىكېئىنئى لىزەيەك بۇ دارشتى دەستورى قۇناغى داھاتوۋ كەتەۋىش دەستورە سەقامگىرەكە، ۋە بەشەش مانگ پىش كۇتايەتتى ۋبىلايەتى خۇى دەستورە سەقامگىرەكە بختە راپرسى گشتىۋە لەپاش تەۋاۋكردنى دارشتى لەلەين لىزەكەۋە، بەپەسەندىكردنى دەستورەكەش لەلەين ھاۋلائيئىنەۋە ھەرىم دەبئتە خاۋەنى دەستورلىق سەقامگىر <sup>(13)</sup>، پىئوئىستىشە دەستورە كاتىپەكە دەستىكردن بەپىادەكردنى دەسەلات لەسايەي دەستورە سەقامگىرەكەدا دىيارى بكات بەۋەي بەكۇتايەتتى ۋبىلايەتى پەرەمانى ھەلېزىردراۋ لەسايەي دەستورە كاتىپەكەدا - كەدەستورە سەقامگىرەكە

### كۆتاي

لەكۆتاي ئەم لىكۆلىنەۋەيەدا بەرچاۋتەن دەرئەنجامەكان وگرنگرتن پىشنىازەكامان بەم شىۋەيە خوارەۋە دەخەينەروو:

### يەكەم / دەرئەنجامەكان

1. دەستورى كاتى لەپىناۋ تىيەپاندنى بارودۇخىكى كاتى يان راگوزەردا دادەنرەت بۇ رىكخستىيى پىادەكردنى دەسەلات لەۋكانەدا كەبارودۇخى دەۋلەت سەقامگىر نىيە، وانا ئەمارزىكە بۇ گەشىتنى دەۋلەت بەقۇناغى سەقامگىر پىادەكردن وگواستەنەۋى دەسەلات لەدۇخىكى سەقامگىردا، بەلام كاتىك دەۋلەت لەسەقامگىردا بوو ياخود گەبىشتە ئەۋ سەقامگىر يە ياخود ھىچ بارودۇخىكى كاتى وراگوزەر ئەئارادا نەبوو ئەۋا ئەۋكاتە پىادەكردنى دەسەلات وگواستەنەۋى لەرپىگى دەستورى سەقامگىرەۋە رىكەخىت.
2. رپوشوئىنەكانى دانانى دەستورى كاتى جىاۋازە لەرپوشوئىنەكانى دانانى دەستورى سەقامگىر، سەرەپى ئەۋى ناۋەرۋكىشىان لەپەكترى جىاۋازە، دەستورى كاتى خۇى بەدور دەگرەت لەچوۋنە نىو وردەكارىيەكانەۋە بەپىچەۋانەي دەستورى سەقامگىرەۋە.
3. دەستورە كاتىكان لەدوۋ نمونەدا خۇيان پىشانەدەن، لەنمۋونەي يەكەمدا دەستورە كاتىكە كاتى كۆتايىننى بەپىادەكردنى دەسەلاتى لەسايەيدا بەوردى دەستىشان نەكردوۋە وكتەكەي بەكراۋىيى ولستىكى ھىشتۆتەۋە ۋەپەيۋەستى كردوۋە بەدانانى دەستورى قۇناغى دۋاى كاتى بوۋنەكەۋە كەقۇناغى سەقامگىرەۋە، لەگەل ئەمەشدا نمونەيەكى تى دەستورى كاتى ھەيە، كەبەوردى ودىارپىكراۋى كاتى كۆتايىننى بەپىادەكردنى دەسەلاتى لەسايەيدا دەستىشان كردوۋە، مژوۋى پىادەكردنى دەسەلاتىش لەغىراقدا لەسايەي دەستورە كاتىكەدا ئەزمۋونى لەگەل ھەردوۋ نمونەكەدا ھەيە.
4. لەناۋخۇى ھەرىقى كوردستاندا دەسەلات بەكردارەكى (دېفانكۆ) پىادەكراۋە، ھەتا ئىستاش ھەرىم نەيتوانىۋە قۇناغى پىادەكردنى كرادارەكى دەسەلات تىيەپىنتى وپرواۋە قۇناغى پىادەكردنى دەسەلاتەۋە لەسايەي دەستوردا، كەلەپىشت ئەم راسىتەۋە ھۆكارگەلىك ھەبوۋن ۋەن، سەرەكىتەينان ئەۋ وردەكارىانەيە كەپىۋىستە، ياخود دەۋىستىت، دەستورى ھەرىم لەخۇى بگىرت، چۈنكە باپەنگەلىك ھەن جىگەي مشتومر وگفتوگو ورنىكەكەۋتى ھاۋلاتيان وپارت ولايەن وپىنكەتە جىاجىكانى كۆمەلگى كوردستان، چۈنە نىو وردەكارىەكانەۋە جىاۋازى وناكۆكەكانى تۆختر كىدۆتەۋە ھۆكارىك بوۋە بۇ لىكدورەكەۋتەۋەي بىروپراكان.

لەماۋەي وپلايەتيدا پەسەند كراۋە - پىادەكردنى دەسەلات لەسايەي دەستورە سەقامگىرەكەدا دەستىپىدەكات، ئەۋ كات بەپىنى ھۆكەكانى ئەم دەستورە ھەلئازدن بۇ يەكەم پەرلەمان لەسايەي دەستورە سەقامگىرەكەدا ئەنجام بدىرت وکۆتاي بەپىادەكردنى دەسەلات پىنرەت لەسايەي دەستورە كاتىكەدا پىادەكردنى دەسەلات لەسايەي دەستورە سەقامگىرەكەدا دەستىپىكات<sup>(14)</sup>.

بەم شىۋەيەش ھەرىقى كوردستان دەپتە ھاۋەنى دەستورلىق سەقامگىر و قۇناغى نەبوۋنى دەستور تىدەپەپىنتى بەيارمەتى دەستورلىق كاتى، كەلەخۇدى دەستورە كاتىكەدا كاتى بوۋنەكەي بەوردى دىارپىكراۋە، چۈنكە يەكسەر ھەنگاۋنان روۋو دەستورى سەقامگىر ئەگەر نەلىين قورسە ئەۋا ئاسانىش نىيە، بەۋاتايەكى تر بازدان لەقۇناغى نەبوۋنى دەستورەۋە بۇ قۇناغى دەستورى سەقامگىر بازدايتىكى گەۋرەيە ھەرىۋە دەگرەت دەستورلىق كاتى يارمەتيدەرى نىك كىدەۋەي دەۋرى ئەۋ بازدانە يىت، چۈنكە سەرەپى جىاۋازى رپوشوئىنەكانى دانانى دەستورى كاتى لەدەستورى سەقامگىر، كەھى يەكەمىان ئاساترە ۋەك لەدوۋەمىان، رپوشوئىنەكانى ھەمۋاركدەۋەشىان جىاۋازە، بەشىۋەيەكى گشتى دەستورى سەقامگىر، ئەگەر نوسراۋىت، رپوشوئىنەكانى ھەمۋاركدەۋەي ئالۋزتر وقورسترە لەياسا ئاسايەكان، لەۋانەشە بەم بىانۋوۋە لاين وپارتە رامبارەكان بەرىست دروست بگەن بۇ بوۋن بەھاۋەنى دەستورى سەقامگىر ئەگەر دەقەكانى بەدلى ئەۋان يان لاپەنگەكانىان نەپىت ۋە ھەۋلەدەن دەستورەكە ھەر نەپەتەكەيۋە چۈنكە دەزانن دواتر رپوشوئىنەكانى ھەمۋاركدەۋەي ئالۋزترە ۋەك لەھەمۋاركدەۋەي ياسايەكى ئاسايى، بەلام بوۋنى ئەزمۋنىك لەگەل دەستورلىق كاتىدا كەھۆكەكانى دەستورەكە و واقىيى پىادەكردنى دەسەلات لەسايەيدا بەتەۋاۋى يەكانگىرەن لەۋانەيە بىتتە رەۋىنەۋەۋەي خەمى زۆرىنە لەبارەي پىادەكردنى دەسەلات وگواستەنەۋەيۋە بەمەرىچىك پىشنىلكارى لەھۆكەكانى دەستورە كاتىكەدا نەگرەت لەكاتى پىادەكردنى دەسەلات لەسايەيدا.

ئەۋەي لەسەرەۋە ئامازەمان پىكرد پەيۋەندىداربوۋ بەناۋخۇى ھەرىقى كوردستانەۋە، بەلام لەراستىدا دانانى دەستورلىق كاتى ۋەك يەكەمىن ئەزمۋنى دەستورى ھەرىم ۋەئەزمۋنكردنى پىادەكردنى دەسەلات لەسايەيدا ھەنگاۋنىكى گونچاۋ وواقىيەبىننەيە تايەت بەپەيۋەندىكەكانى ھەرىم لەگەل دەسەلاتى فىدرالى عىراقىدا. بەۋىيەي ھەرىقى كوردستان ھەرىقى فىدرالى لەچۈرچىۋەي دەۋلەتى غىراقدا، ھەرىۋە لەگەل ئەۋەي مافى دانانى دەستورى ھەيە بەمەبەستى رىكخستىيى پىادەكردنى دەسەلات لەناۋخۇى ھەرىمەكەدا شانبەشانى ئەم مافە نەركى ناكۆك نەبوۋنى ناۋەرۋكى دەستورەكەي لەگەل دەستورى فىدرالىدا ئەكەۋىتتە ئەستۆ (مادەي 120، دەستورى كۆمارى غىراق بۇ سالى 2005)، بۇيە دانان ۋخستەنەۋەي دەستورلىق كاتى بۇ ناۋ گۆرەپانى رامبارى غىراق وچاۋروانىكردن ۋوەرگرتن وگۆردنەۋەي پەرچەكردارەكارەكان، بە نەرتى ۋنەرنىيەكانەۋە، لەسەر ناۋەرۋك ۋھۆكەكانى ئەۋ دەستورە كاتى ھەنگاۋنىكى گىرگ ۋئەزمۋنىكى بەرجەستە يارمەتيدەرە بۇ ھەنگاۋنان بەرەۋ دەستورى سەقامگىر، بەۋاتاي ئەۋەي لەچۈرچىۋەي خەيال وپىركدەۋەي ئەزمۋنەكراۋە لەبارەي پەرچەكردارەكان لەسەر دەستورى چاۋروانىكراۋى ھەرىمەۋە دەماختانە ناۋ واقىيى پەرچەكردارەكانەۋە، چ پەرچەكردارى نەرتى بن يان نەرتى بن، ئەمەش ئەزمۋنىكى لەبەرچاۋ ۋبەھادار دەپىت لەكاتى نوسىن ۋدارشتى دەقەكانى دەستورە سەقامگىرەكەدا كەھەرىم بەپىنى خۇدى دەستورى فىدرالى مافى بوۋن بەھاۋەنى ھەيە.

**دوهم / پێشنيازهكان**

له ژیر رۆشنای لیکۆلینه وه مان له م بابهتهدا به پینویستی دهیین تهمانه خواره پیننیاز بکه بن بۆ په که مین ته زمونی دهستوری له ههرێمی کوردستاندا:

1. تیه پانندی قوناعی نه بوونی دهستور به یارمهتی دهستوریکی کاتی، که قوناعی نه بوونی دهستور و قوناعی بوون به خاوهنی دهستوریکی سه قامگیر پیکه وه به سه تیهته وه، ته م ته رکهش خولی ئیستا (پینجه م) په رله مانی کوردستان له ته سه توی بگریته، ته م دهستوره کاتیه ده بیته فریاده سیکی بۆ تیه پانندی دۆخی ئیستای ههرێمی کوردستان، که قوناعی پیاده کردنی ده سه لاته به بی بوونی دهستور، وه ههنگاونان به رهو قوناعیکی نوی له پیاده کردنی ده سه لات.

2. ناوه رۆکی دهستوره کاتیه که ته نه با گوزارشت بیته له به نه ما دهستوریه سه ره که کان وه نیله گشتیه کان که په یوه نیدیارین به پیاده کردنی ده سه لات و گواسته وهی و تیه پانندی قوناعی نه بوونی دهستور روهو قوناعی بوون به خاوهنی دهستوری سه قامگیر به بی چوونه نیو ورده کار به کانه وه، له که لیشیدا چوار چیهی گشتی ماف و ئازادیه کان هاولاتیانی تیدا دیاری بگریته، ته مانه له لایه که تابهت بن به قوناعی کاتی و له لایه که تریش تابهت بن به دهستوری قوناعی سه قامگیر.

3. ماوهی پیاده کردنی ده سه لات له سایه ی ته م دهستوره کاتیه دا به وردی دیاری بگریته له خودی دهستوره که دا، تا وه کو قوناعیکی نادیار و نا پروون نه بیته، ته م ماوه یهش به به یه خولی په رله مانی دهستیشانه بگریته بۆ پیاده کردنی ده سه لات له سایه ی دهستوره کاتیه که دا.

4. په رله مانی هه لێ ژیر دراو له سایه ی دهستوره کاتیه که دا به گویره ی حوکه کانی دهستوره کاتیه که رپوشویتی پینویست ته نه جامه بات بۆ نوسینه وه و ئاماده کردنی پرۆژه ی دهستوری سه قامگیر وه پینش کو تابهاتی ویلا یه ته که ی (به شهش مانگ) بیخاته راپرسی دهستوریه وه به مه به سه تی په سه ند کردنی له لایه ن هاولاتیانه وه، به م شه یوه یهش ده رفه ت و کاتی پینویستی له به رده مده ده بیته تا ریکریته له وهی ریککه وتی لایه نه کان و تیه پانندی جیاوازیه کان له سه ر حسابی به نه ما دهستوریه کان بیته.

**لیستی سه رچاوه کان**

**کئیه کان :-**

د. احسان حمید المرفجی ود. کطران زغیر نعمه ود. رعد ناجی الجده، 1990، النظرية العامة في القانون الدستوري والنظام الدستوري في العراق، بغداد، مطبعة دار الحكمة.

د. اساعیل مرزه، 2004، مبادئ القانون الدستوري والعلم السياسي – النظرية العامة في الدساتير، بغداد، دار الملاك للفنون والآداب والنشر.

د. زهیر شکر، 1994، الوسيط في القانون الدستوري، ج 1 (القانون الدستوري والمؤسسات السياسية)، بدون مكان النشر، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، ط 3.

د. عبد الكريم علوان، 2010، النظم السياسية والقانون الدستوري، عمان، دار الثقافة للنشر والتوزيع، ط 1.

د. منذر الشاوي، 1965، في الدستور، بغداد، مطبعة العاني.

د. منذر الشاوي، 2007، القانون الدستوري، ج 1 (نظرية الدولة)، بغداد، المكتبة القانونية، ط 2.

د. منذر الشاوي، 2007، القانون الدستوري، ج 2 (نظرية الدستور)، بغداد، المكتبة القانونية، ط 2.

د. منذر الشاوي، 2013، فلسفة الدولة، بغداد، الذكرة للنشر والتوزيع.

د. نوري لطيف، 1975، القانون الدستوري، بلا مكان النشر، بلا الناشر.

سرهنت حמיד البرزنجي، 2002، إنتخابات إقليم كوردستان العراق بين النظرية والتطبيق – دراسة مقارنة، أبريل، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، ط 1.

**ماسته رنامه وتیزى دکئورا :-**

زانا رؤوف سه کریم، 2009، السياسة التشريعية في العراق – دراسة تحليلية في التشريعات الدستورية، أطروحة دکئورا، كلية القانون والسياسة، قسم القانون، جامعة السليمانية.

شیلان رؤوف لطيف، 2016، تركيز السلطة في الدساتير العراقية – دراسة حول واقع السلطة التنفيذية، رسالة ماجستير، كلية القانون والسياسة، قسم القانون، جامعة السليمانية

**دهستور وياساگان :-**

دهستوری 27 ته موزی 1958 ی کاتی.

دهستوری 4 ی نیسانی 1963 (ياسای ته نجومه نی نیشتهانی بۆ سه رکردایه تی شۆرش ژماره 25 بۆ سالی 1963).

دهستوری 22 ی نیسانی 1964 (ياسای ته نجومه نی نیشتهانی بۆ سه رکردایه تی شۆرش ژماره 61 بۆ سالی 1964).

دهستوری 29 ی نیسانی 1964 ی کاتی.

دهستوری 21 ی ته یلولی 1968 ی کاتی

دهستوری 16 ی ته موزی 1970 ی کاتی.

ياسای به رپوه بردنی دهوله تی عێراق بۆ قوناعی راگوزهری سالی 2004.

دهستوری کوماری عێراق بۆ سالی 2005.

ياسای ئاماده کردنی پرۆژه ی دهستوری کوردستان – عێراق بۆ راپرسی ژماره (4) ی سالی 2015.

**پینگی ته لیکرتونی :-**

سایتی فه رمی په رله مانی کوردستان <https://www.parliament.krd> له ریکه هوقی 2019/8/4.



(1) ئەگەر لەروانگە جیا جیاکانەو بەروانگە دەستور ئەوا دەستور دابەش دەبێت بەسەر چەندین جۆر و شتێوەدا بەگوێزەری ئەو روانگەبەیی کەلیوێی سەیری دەستور دەکەیت، لەوانەش:

یەكەم: جۆرەکانی دەستور لەرووی فۆرمەو

لەم روانگەبەو دەستورەکان دابەش دەبن بۆ دەستورە نوێراوەکان و دەستورە نەنوسراوەکان (عورفەکان).

دووهم: جۆرەکانی دەستور بەپێی رێشونێکەکانی ھەمراوەکردنەویان

لەم روانگەبەو دەستورەکان دابەش دەبن بۆ دەستورە نەرمەکان و دەستورە پەقەکان.

سێیەم: جۆرەکانی دەستور بەپێی وردەکاریان

لەم روانگەبەو دەستورەکان دابەش دەبن بۆ دەستورە درێژەکان و دەستورە کورتەکان.

چوارەم: جۆرەکانی دەستور بەپێی ماوەی کاریکردن

لەم روانگەبەو دەستورەکان دابەش دەبن بۆ دەستورە کاتیەکان و دەستورە "ھەمیشەبەکان".

بۆ وردەکاری لەسەر جۆرەکانی دەستور بروانە: (علوان، 2010، 301-304)؛ (لکیف، 1975، 203-211).

ئێمە لەم لیکۆلێنەووەدا تیشک دەخەنە سەر جۆرەکانی دەستور بەگوێزەری ماوەی کاریکردن ( دەستوری کاتی و دەستوری "ھەمیشەبەیی" )، ھەریوێ بەسکردن لەدابەشکاریەکانی تری دەستور دەکەوێتە دەرەوی بابەتی لیکۆلێنەووەکەمان.

(2) بۆ نمونە: ( دەستوری ویلايەتە یەكگرتووکانی ئەمریکا بۆ سالی 1787، ياسای بنچینەیی کۆماری ئەلانیای یەكگرتوو بۆ سالی 1949، دەستوری مەملەكەتی ئەردەنی ھاشمی بۆ سالی 1952، دەستوری فەرنسی بۆ سالی 1958، دەستوری دەولەتی کۆیت بۆ سالی 1962، دەستوری کۆماری عێراق بۆ سالی 2005، ..... ھتد ).

(3) دەستورەکانیش ئەمانە بوون: (دەستوری 27 تەموزی 1958ی کاتی، ياسای ئەنجومەنی نیشتانێ بۆ سەرکەدایەتی شۆرش ژمارە 25 بۆ سالی 1963 کەناو دەبریت بە دەستوری 4 نیسانی 1963، ياسای ئەنجومەنی نیشتانێ بۆ سەرکەدایەتی شۆرش ژمارە 61 بۆ سالی 1964 کەناو دەبریت بە دەستوری 22 نیسانی 1964، دەستوری 29 نیسانی 1964ی کاتی، دەستوری 21 ئەیلولی 1968ی کاتی، دەستوری 16 تەموزی 1970ی کاتی)، کە ھەریەکیک لەو دەستورە بەئێزای دەسەڵاتدارانی قۆناغە دەکران.

(4) بۆ وردەکاری لەبارە دەسەڵاتی دامەزرێنەری دەستورەو بروانە: (الشواي، 1965، 87 ودواتر؛ 2007، 157 ودواتر/ج2).

(5) بۆ نمونە: ياسای بەرپۆبەردنی دەولەتی عێراق بۆ قۆناغی راگۆزەری سالی 2004، کەبە ئێزای ئەندامانی ئەنجومەنی حوکمرانی دەرگا، لەنمۆنەیی ئەو دەستورە کاتیانەبە کەکو تا کاتی دیاری کردبوو بۆ پیاوێکردنی دەسەڵات لە ساھەیدا (ماددە 1/2) وە ماددە 61)، ياسای بەرپۆبەردنی دەولەتی عێراق بۆ قۆناغی راگۆزەری سالی 2004).

(6) بۆ نمونە: دەستوری 1970ی عێراق ( دەستوری 16 تەموزی 1970ی کاتی ) لەنمۆنەیی ئەو دەستورە کاتیانەبە کەکاتی کۆتایینانی بەپیاوێکردنی دەسەڵاتی لەساھەیدا بەتەواوی دیاریکەردبوو وە ماوەکەیی بەشێوێەکی لاستیکی بەستبوو بەدانانی دەستوری "ھەمیشەبەیی" ھو (ماددە 1/66)، دەستوری 16 تەموزی 1970ی کاتی).

(7) نایبێت بریاردان لەسەر تێپەرپوون یاخود تێپەرپەبوونی بارودۆخە کاتیەکە لەسەر ویستی تاکلایەنەیی دەسەڵاتداران وەستا بێت، بەلکو دەبێت بەراستی تێپەرپوونی ئەو بارودۆخە سەنگی مەحەك بێت، تا متمانە دروست بێت لەنیوان ھاوڵاتیان و دەسەڵاتداراندا یاریگاریش لەو متمانەبە بکەیت، بۆ نمونە دەستوری 1970ی عێراق سەرەرای ئەوێ دەستووریکی کاتی بوو کارکردن پێی بەستراوێو بەدانانی دەستوری "ھەمیشەبەیی" ھو بەلام پیاوێکردنی دەسەڵات لەساھەیدا بەردەوام بوو تا پرۆسەیی ئازادی عێراق وروخاندنی رژێمەکەیی لە (2003/4/9) دا.

سەبارت بەرووخاندنی رژێمی عێراق لە (2003/4/9) دا لەپرۆسەیی ئازادی عێراقدا، لەلایەن ویلايەتە یەكگرتووکانی ئەمریکا وھاوێبمانەکانیەو، وە ئەو پرووواوێی لەو ماوەیدا پرووینداو وپەيوەندیدارن بەچۆنیتی پیاوێکردنی دەسەڵاتەو بروانە: (حمە کریم، 2009، 81 ودواتر).

(8) بەشێوێەکی گشتی دوو رێگا ھەبە بۆ دانانی دەستوری سەقامگیر کەبریتین لە:

1) دانانی دەستور بەرێگای نادیموکراسی، ئەم رێگایە دوو شێواز لەخۆ دەگریت:

أ. بەخشین

ب. گریئەست

2) دانانی دەستور بەرێگای دیموکراسی، ئەم رێگایەشیان دوو شێواز لەخۆ دەگریت:

أ. کۆمەلەیی دامەزرێنەر

ب. راپرسی دەستوری

بۆ وردەکاری ئەم بابەتە بروانە: (مرزە، 2004، 78-89)؛ (الشواي، 2013، 371 ودواتر).

(9) جینی ئامازەییە مەبەستان لەپیاوێکردنی دەسەڵات بەدیفاکتۆ وین بوونی دەستور پیاوێکردنی دەسەڵاتە لەناوخۆی ھەریعی کوردستاندا، وانا گفتوگۆکە لەسەر ئاستی دەولەتی فیدرالی عێراق نبی، بەلکو تاییەتە بەناوخۆی ھەریعی کوردستان. لەسەر ئاستی دەولەتی عێراق خودی ھەریعی کوردستان ھەریعی دەستوری دانپیداواراوە لەچوارچێوێ دەولەتە فیدرالیەکەدا ( ماددە 117/یەكەم ، دەستوری کۆماری عێراق بۆ سالی 2005)، بەلام ئەمە ئەو راستییە ناگۆریت کەپیاوێکردنی دەسەڵات لەناوخۆی ھەریعی کوردستاندا بەین بوونی دەستوری تاییەتە بەھەرئێم.

(<sup>10</sup>) بۆ وردەکاری سەبارەت بەرپەڕینی خەڵکی کوردستان لەسالی 1991دا و ئەنجامدانی یەکەم ھەلبژاردن بۆ پەرلەمانی کوردستان و پاشانیش دامەزراندنی حکومەتی ھەرێم بڕوانە: (البرزنجی، 2002، 283 ودواتر).

(<sup>11</sup>) ھەلبژاردنی خولی یینجەمی پەرلەمانی کوردستان لەرۆژی (2018/9/30) ئەنجامدرا (سایتی فەرمی پەرلەمانی کوردستان <https://www.parliament.krd> / لەرێکەوتی 2019/8/4).

(<sup>12</sup>) جێی خۆیەتی ئاماژە بەو بکەین دەستوری سەقامگیر، جیاواز لە دەستوری کاتی، ھەندێ بابەتی تری تیا دا جێدەکرێتەو کە پەيوەندیدارن بە پیاوێ کردنی دەسەلات و گواستەو ھەو و پەيوەندیداریش نین بە ماف و ئازادییەکانی ھاوڵاتیانەو، ئامانجیش لەدەق لەسەر ھاوتیان لە دەستوردا لە پێناو پێدانی بە ھاھێکی بەلایە پێیان تا ئەتاستی رێسا دەستور بەکاندا بن و لە دەستی یاسادانەری ئاسایی بپاریزین، بەلام ئەمانە لە دەستوری کاتی دا پێویست نین چونکە ئامانجی ئەم جۆرە دەستورە تەنھا، یاخود بێین پێویستە وایت، رێکخستن و پیاوێ کردنی دەسەلاتە بۆ ماو ھەیک کاتی و گواستەو ھەو یەتی بۆ قۆناغی سەقامگیر. سەبارەت بە بابەت و ناو ھەرۆکی دەستوری سەقامگیر بڕوانە: (مرزە، 2004، 138 ودواتر)؛ (شکر، 1994، 157-160)..

(<sup>13</sup>) بێگومان پێویستە لە دەستورە کاتیە کە دا رێژی پێویستی دەنگی ھاوڵاتیان بە (بەلێ) بۆ پرۆژە دەستورە کە دیاریکرا بێت بۆ ئەزما کردنی دەستورە سەقامگیرە کە بە پەسەندکراو.

(<sup>14</sup>) جێی خۆیەتی لێرەدا ئاماژە بەو بکەین، پێویستە دەستورە کاتیە کە گریمانە پەسەندە کردنی دەستورە سەقامگیرە کە کرد بێت لەلایەن ھاوڵاتیانەو کاتی کە دەخرێتە راپرسی ھەو و ھوکی کانی روون و ئاشکرا بن لەسەر ئەم بابەتە، لە راستیشدا ھەر لە پێناو لە بەرچاوگرتنی ئەم گریمانە یەبوو بۆ پەسەندکردنێمان کرد شەش مانگ بەر لە کۆتایاتی ویلا یەتی پەرلەمانی ھەلبژێردراو لەسایە دەستورە کاتیە کە دا دەستورە سەقامگیرە کە بختە راپرسی ھەو تاو ھو ئەگەر پەسەندە کرا ماو ھەیک ھەبێت لە بەردەم لێژنە دارستی دەستورە کە دا بۆ چاویاخشاندنەو بە پرۆژە دەستورە کە و چا کردنی کە موکورتیە کان بە شێوازی ئەگەل بیروباو ھەری زۆرینە ھاوڵاتیاندا بگونجیت، وە کاتی ش لە بەردەم پەرلەماندا ھەبێت تا دووبارە پرۆژە دەستورە کە پاش دەستکاریکردن بختەو بەر راپرسی بۆ پەسەندکردنی